

Agancsos szarvastehenek

Több régészeti feltáráson is megfigyeltük, hogy a gímszarvas agancsok égett betöltésben, szövőszéknehezékekkel, orsógombokkal kerültek elő. A nőkhöz köthető tárgyak és a hím állatok maradványainak együttes előfordulása önmagában is jelzi, hogy ezekben az esetekben nem egyszerűen csak a vadászszákmány elásott maradékairól, vagy állatáldozatokról van szó. A szarvast önmagában is a termékenység, újjászületés, nőiesség jelképeként tartják. Azonban a gímszarvasok esetében ez némileg ellentmondó, mert csak a hím állatoknak van agancskoronája. Mégis, szinte mindenki természetesen veszi, hogy például a magyar eredetmondában a Meotisz mocsaraiban az ünőt űző Hunor és Magor egy olyan csodaszarvast követnek, amely mint a néprajzi lexikon is megjegyzi, mindig hím állat, és legtöbbször agancskoronával ábrázolnak. A monda eredetéről és jelentéséről is meglehetősen eltérő vélemények vannak. Van, aki ősi magyar mondának tartja, míg mások a nyugati forrásból való átvétel mellett érvelnek, a csodaszarvast pedig a csillagos ég jelképeként tartják. A néphagyományban széles körben azt tartják, hogy homlokán a fölkelő fényes nap, oldalán a szép hold, jobb veséjén az égi csillagok láthatók. Más mondaváltozat szerint pedig a Csodaszarvas homlokán a hajnalcillag, vagyis a Vénusz van, szügyén a Hold, két szarva között pedig a Nap. Az alábbiakban az újabb régészeti megfigyelések és néhány korábbi fontosabb lelet, írott forrás segítségével megpróbálom röviden egyfajta választ adni arra, hogy mikortól és milyen szerepet tölt be az őskori ember szakrális életében a női nemhez kötődően a szarvas, mi állhat a csodaszarvas, ezen agancsos szarvastehén gondolati és történeti hátterében. Áttekintésem során törekedtem arra, hogy a rendelkezésemre álló terjedelemben minél több, a kutatásban eddig kevésbé bevont adatra, szempontra hívjam fel a figyelmet, egyetlen, kézzelfogható leletegyüttes értelmezéséhez szükségesnek tartott mértékben.

Szekszárdon, az Alsóvárosi temető bővítését megelőző régészeti feltáráson, 2013. nyarán a 212. kerek, 1 m mély gödör bontásakor egy szarvas agykoponyával egyben lévő agancspárjára bukkantunk. A mintegy 2 m nagyságú, enyhén ovális gödör már a nyesett felszínen is jól kirajzolódott a sötétbarna, humuszos, sárga löszrögökkel és paticsdarabokkal kevert betöltésével. Mint a többi esetben, ennek is először csak az egyik, a keleti felét bontottuk ki. A rétegzetben szürkésbarna, hamus, humuszos, sötétbarna, illetve szürkésbarna, vörösre égett betöltési rétegekből leletanyag alig került elő. A beásás középső részén 60-70 cm mélységben az erősen paticsos rétegben azonban egy gímszarvas agancsának az egyik ága volt. Az agancs szokatlan módon, nem a gödör alján, hanem fölötte mintegy 30 cm-re feküdt az égett rétegben. Alatta egy közel 10 cm-es hamus, erősen égett réteg volt, ami fedte a gödör alján lévő 20 cm vastag, kemény, barna, betöltést. A gödör másik felének bontásakor kiderült az is, hogy

a teljes trófeát a gödörbe rakták, az agykoponyával együtt. (Trófea alatt itt nem az elejtett zsákmányra utaló dísz, hanem mindössze az agykoponya és az agancsok együttesét értem a továbbiakban is.) A koponyának a nyakszirt csont - homlokcsont vonalától hiányoznak az alsó csontjai. Tüzetesebben megvizsgálva látható, hogy körben a varrat felületek vannak, ami arra mutat, hogy az alsó részt nem levágták vagy letörték, hanem az anatómiai sajátosságokat kihasználva egyszerűen leszedték a feleslegesnek ítélt részeket. Bozi Róbert gyakorló állatorvos, archaeozoológus megfigyelése szerint a lelet egy nem túl erős, 5-6 éves, nagy, széles terpesztésű, majdnem lombár agancsú, jellegzetesen keleti típusú bikához tartozott, ami a Kárpát-medencében jelenleg is a Dél-Dunántúlon fordul elő. A szárazon jégág és középág nem volt, csak végén a 4-es korona. Az átlagosnál kisebb körméreték alapján a jószág egy nem jó eltartóképességű, vagy nyíltabb területen élhetett. A csontok állapota, a felszín kopottsága arra utal, hogy a trófea nem friss vadászzsákmány, a gödörbe kerülése előtt már hosszú ideig használatban, a felszínen volt. (1-2. ábra)

A trófeát a már részben betemetett gödörbe tették bele az égett, paticsos rétegre úgy, hogy az homlokcsonttal lefelé nézett. Ez teljesen ellentétes a természetes statikai helyzettel – mert az előreálló szemágak miatt így instabil az agancs felfekvése. A gödörbe helyezett agancsok az erős hőterhelés miatt elgyengültek és letörték, s a szemág is eltört. A törések a koponya körüli részeket jobban, az ágvégeket kevésbé érintették. A helyenként egészen feketére elszenesedett koponyacsontok arra utalnak, hogy a vörös, paticsos réteg még izzott, amikor rákerült a lefelé fordított koponya. Sőt, ha alaposabban megnézzük az égésnyomokat, akkor látható, hogy nem csak a lefelé néző homlokcsonton, de a felül lévő szemüregnél is szenült részek vannak, ami arra utal, hogy a trófeát nem csak egyszerűen ráhelyezték valami izzó kupacra, hanem a tűz, vagy a rádobált izzó réteg körbevette a koponyarészt. Az agancsrózsa felett több helyen eltört ágaknál a törésfelületek is erősen megégték. A megnesett metszeten pedig az is jól látszott, hogy a paticsos réteg nem fedte le az egész gödör felületét, főleg a koponya környékén koncentrált. Ez lehet a magyarázat arra, hogy az agancsok vége kevésbé pörkölődött meg, míg a töve és a szemág megégett és a behelyezés módja miatti nagyobb statikai terheléstől összetöredezett – legkésőbb a gödör betemetése során a rádobált földtől. Az agykoponya körüli átégett rétegben fűfélékhez tartozó egyszikű növények nagyon élesen kirajzolódó levelének és szárának maradványai voltak, ami arra utal, hogy az égetés és elfedés valamikor a nyár–őszi vegetációs időszakban történt. Szerettük volna a gödör betemetésének pontosabb idejét is meghatározni, ezért pollenvizsgálatok céljára talajmintát vettünk a nyugati oldalfalának közepéből és aljából. A mintavételi hely kiválasztásánál ügyeltünk arra, hogy ne megégett réteg legyen. Sajnos, a természettudományos vizsgálatokra azonban már nem kaptunk lehetőséget.

Az agancs feletti és melletti rétegből csak néhány újkőkori edénytöredék valamint állatcsont darab került elő, melyek a korábbi település rétegeiből keveredhettek a gödör betöltésébe. Viszont az átégett réteggel fedve, az agancsokkal közreölelt területen, közvetlenül a gödör alján több, szemmel láthatóan a trófeához tartozó tárgy

is volt. A gödör alját borító kemény, barna betöltés és az égett, paticsos réteg határán, de egyértelműen már a vörösrre égett részhez tartozóan, nagyjából a homlokcsont előtt összeroppant edények részben egymáshoz illő töredékeit figyeltük meg. Csak a restaurálás után derült ki, hogy ezek között egy kézzel készült, csonkakúpos aljú, enyhén kihajló peremű, barnára égetett mély tál volt, melynek egyetlen fülét a peren fölé húzták. Magassága 11 cm, peremátmérője 13,5 cm, űrmérete mintegy egy liternyi. A tál-töredékek déli oldalán egy, az alapélein 5 cm-es, 8 cm magas, csonkagúla alakú szövőszéknehezék is volt. Az agancságakon kívül, a gödör déli falánál két orsógombot is találtunk, tömegük 26 és 35 gramm volt. Az orsógombok kis tömege arra mutat, hogy ezekre a fonalat ülve, a rövid orsószárat lapos tálban forgatva adagolták a sodrandó gyapjút. A kerámialeletek a formai párhuzamok alapján jól keltezhetőek a Ha D₁ időszakra, Pannonia kelták előtti, iráni eredetű őslakóinak időszakára.

Viszonylag gyakori, hogy szarvasok csontjai kerülnek elő az őskori feltárásokon, hiszen ez a nagyvad szinte minden korszakban a vadászott állatok közül az egyik legfontosabb, legsokoldalúbban felhasználható táplálék és nyersanyagforrás volt. Húsát ételként fogyasztották, csontjait, agancsát szerszámok alapanyagának, bőrét ruhaként, szíjként használták. Azonban van a leleteknek egy jól megfogható köre, ahol a szarvasagancsok következetesen égett környezetben, szövőszéknehezékekkel, orsógombokkal kerülnek elő, ami azt mutatja, hogy ezekben az esetekben jóval többről van szó. A Dél-Dunántúlon a most bemutatott leletektől mindössze pár méterre, az OBI áruház megelőző feltárásánál, de távolabb, Paks-Alsó Csámpánál is tártunk fel hasonló korú és összetételű leletegyütteseket. A későbbi, a kelta telepeken és sírokban talált szarvas-maradványokat korábban Jerem Erzsébet gyűjtötte össze. Sopron-Krautacker temetőjében egy kelta (La Tène D) sírban (118.) a négy, 22-35 év közötti nő csontváza mellett az égésnyomokat mutató betöltésben gímszarvas bika agancsos koponyatöredékét figyelte meg. A 165., szintén keltákhoz kapcsolható objektumban előkerült gímszarvas agancsokról az égésnyomok miatt lehetségesnek tartotta, hogy azok állatáldozat részei voltak. A 380., ugyancsak kelta (LT C) objektumban, egy emberi koponyalemezéből készült, három helyen átfúrt amulett, kék színű üveggárperec töredéke, orsógomb, stb., mellett egy gímszarvas agancs is előkerült. Jerem Erzsébet az agancsokkal ábrázolt kelta Cernunnos istenséghez kapcsolódóan a korabeli általános gyakorlat részének tartja a trófeák, agancsdarabok sírokba helyezését, mint a termékenység, a halál, a halhatatlanság, az újjászületés szimbólumát. A teljes vagy részleges állattemetkezéseket, áldozatokat a halotti rítusok részének tekinti, és a vadászati szezonnal is összekötve október végére, november elejére, a kelta újév kezdetére teszi ezeket az ünnepeket. Horváth Tünde legutóbb a balatonörszödi telep számos adata alapján azonban arra figyelmeztet, hogy nem minden szarvasáldozat köthető automatikusan a kelta újév novemberi ünnepéhez. Megfigyelése szerint eddig a Dél-Dunántúlon, nagy valószínűséggel a Hercuniates kelta törzs területén került elő az összes késői (LT D) településen belüli áldozati szarvascsontváz. Ennek egyik lehetséges okát abban látja, hogy ennek a törzsnek a szarvas lehetett a totemállata.

Az agancsos állatokról feltételezi, hogy azok a férfi termékenységi erőt szimbolizálták a szertartásokon, és a férfi hősök/istenek kultuszához kapcsolódhattak. A balaton-öszödi gödrökben feltárt szarvasok július-november között elejtett 3-5 éves bikák, vagy egészen fiatal borjak voltak. Ami mindenképpen vagy több időpontban tartott, vagy nem naptári időponthoz, hanem egyéb eseményhez (pl. születés, halál, áldozatbemutató) kötött szertartásokra utal.

Az ismertetett szekszárdi gödör különösen szerencsés és komplex módon világít rá arra, hogy a szarvasbika trófeája körül nem a férfiak vadászattal kapcsolatba hozható tárgyait találtuk, hanem kifejezetten a nőkhöz, a női tevékenységhez tartozó eszközöket: szövőszéknehezéket, orsógombokat. Hogy nem egyedi, hanem szorosan összekapcsolódó jelenségről van szó, a saját tapasztalatok mellett éppen a már említett Sopron-Krautacker 118. sírjában eltemetett nők és a 360. objektumban talált orsógomb is jól mutatja. Ezért indokolt ezeket az említett jelenségekkel mutató együtteseket kiemelni a Jerem Erzsébetnél is egyben tárgyalt állatáldozatok közül, s ezt a leszűkített csoportot, és a szóba jöhető párhuzamokat külön is megvizsgálni, értelmezni.

A területünkön a ma élő szarvasok közül csak a gím (*Cervus elaphus* - Linnaeus, 1758) őshonos. A Kárpát-medencében a legnagyobb testű, párosujjú patások rendjébe tartozó kérődző, így magától értetődő, hogy a régészeti lelőhelyeinken is ezen faj maradványai kerülnek elő. Kedvelt élőhelye a ritkás lomberdők, elegyes erdők, a középhegységek és a síkságok kiterjedt ligeterdei. Ennek megfelelően elterjedése is meglehetősen nagy területet ölel át, példányai Ázsia középső és nyugati részétől a Kaukázuson, Anatólián át Európa szinte teljes területén megtalálhatók, s az egyetlen szarvasfaj, mely Afrikában, az Atlasz-hegységben is természetes módon elterjedt. Mint a legtöbb szarvasfajnál, a gímnél is csak a bikáknak nevezett hímeknek van évente, februárban lehulló és megújuló agancskoronájuk. A nőtény egyedeket szaporodás előtt ünőnek, utána tehénnek, szaporulatát bika- vagy ünőborjúnak nevezik. A szarvas számos helyen még mindig a legfőbb vadászott emberi táplálékforrás, húsa ízletes, tápértéke és fehérjetartalma is nagy. Az őskorban változatos módon felhasznált agancs igazi csontképződmény, minden belső erezettség vagy csontvelő nélkül, amely a hormonháztartásban beállott változás hatására februárban leválik az agancscsapról. A szarvas képes arra, hogy a kb. 120 napig tartó agancsfejlődés időszakában a felrakással saját magának ideiglenesen okozott csonttrikulást visszafordítsa, és újból megerősítse csontjait, amely folyamat a humánorvoslás miatt is erősen kutatott terület. Kevésbé ismert, hogy a gímszarvas az agancsot borító 10–15 kilogramm hánccsot is termel évente, amely a hagyományos orvoslásnak máig fontos alapanyaga, de a Pantokrin nevű gyógyszer is abból készítik. A szer mintegy 40 összetevője vérképző és gyulladáscsillapító hatású, közsímtartalom növelő, fokozza az erek falának rugalmasságát, a fizikai állóképességet, esszenciális aminosavakat, zsírokat, szénhidrátokat, kondroitin-szulfátot, ásványi anyagokat (Ca, P, K, Mg, Se), prosztaglandinokat tartalmaz.

A gímszarvast a köznyelvben általában csak szarvasként említik, de ismert a régies rőt vad elnevezése is, ami a német Rotwild (rőt- vagy vörösvad) és az angol red deer (rőt vagy vörös szarvas) megfelelője. A különböző nyelvű leíró jellegű elnevezésekből is jól látható, hogy az őskorban a gímszarvasnak fontos szerepe volt a szakrális életben és neve olyan tabu volt, amelyet nem lehetett kiejteni, csak a jelzőkkel utalni rá. A gímszarvas számos európai barlangfestményen már az őskőkorban megjelent, a legismertebbek a 15-17 000 éves Lascaux-i ábrázolások, ahol 6-10-es csoportokba verődött, vagy éppen úszó gímszarvasok láthatók erősen V-alakú agancsokkal. Az Apszis falán lévő egyetlen rénszarvas mellett a barlangban legnagyobb számban előforduló rén csontok is jól mutatják, hogy valaha ez a szarvasfaj is elterjedt egész Európában a 45. szélességi fokig. Aminek azért is különös jelentősége van, mert ez az egyetlen szarvas, amelynél nem csak a bikáknak, hanem a nőstényeknek is van agancsuk.

A szarvasagancsokat bizonyíthatóan a mezolitikumtól napjainkig használják a sámánok fejdíszeként. Angliában, az észak-yorkshirei Star Carr lelőhelyen összesen 24, mintegy 11 000 éves gímszarvas trófeát találtak, amelyeken a furatok és a csiszolásnyomok a fejedőként való használatukra utalnak. A németországi Bedburg-Königshoven (Észak-Rajna-Vesztfália) lignitbánya mezolitikus lelőhelyén az 1987-ben kezdett ásások során két, ugyancsak átfűrt, agancsos gímszarvas koponyatetőt találtak. A furatoknál fejre kötözhető trófeák használatáról megoszlanak a vélemények: a vadászathoz használt álcaruhának és sámán fejdíszének is tartják őket. A sámánfelszerelés mellett érvelők legtöbbször Nicolaes Witsen XVII. század végi szibériai utazása során az evenki sámánról készített rézkarcára hivatkoznak. Kétszáz évvel később szinte megelevenedett ez a kép, amikor 1934-ben a Bad Dürrenbergben feltárt sírban a halott mellett egy agancsos koponyatetőt is találtak. Meglepetésre azonban a gödörben nem férfi, hanem egy 25-35 éves nő volt, lába közé fektetett 4-6 hónapos gyermekkel. Az okkerrel borított váz mellett mintegy 140 tárgy, különböző állatokhoz tartozó csontok, közte őz koponyatetővel együttlévő agancsa is volt, a nyaklancához pedig gímszarvas fogak is tartoztak. A radiokarbon adatok alapján a Kr. e. 7. évezred elejére keltezhető temetkezés a mellékleteken túl az antropológiai rendelkezések alapján is sámánt sejtet.

A szarvasokról, a sámánok szertartásairól, agancsos fejdíszeiről, a szibériai néprajzi párhuzamokról a magyar kutatásban Ipolyi Arnold és Diószegi Vilmos is bőségesen beszámolt. Régészeti oldalról László Gyula Hunor és Magyar nyomába eredve vizsgálta honfoglalóink leletanyagának és mondaviláguknak a kapcsolatát, s már ő is felhívta a figyelmet az agancsos ünőben a kőkör rénszarvasokhoz kapcsolódó képzeteinek továbbélése lehetőségére. Makkay János pedig elsősorban az indoiráni párhuzamok és a görög mitológia motívumok szempontjából tekintette át a témakört. Az adatok összességéből jól látható, hogy a gím- és rénszarvas ábrázolása, tisztelete már a kőkortól éppen olyan széles körben megfigyelhető, mint amilyen nagy területet fog át az élőhelye is. Azonban már a paleolit és mezolit anyagban érezhetően jóval gyakoribb a gímszarvas ábrázolása, noha mint ezt a Lascaux-i barlangban előforduló

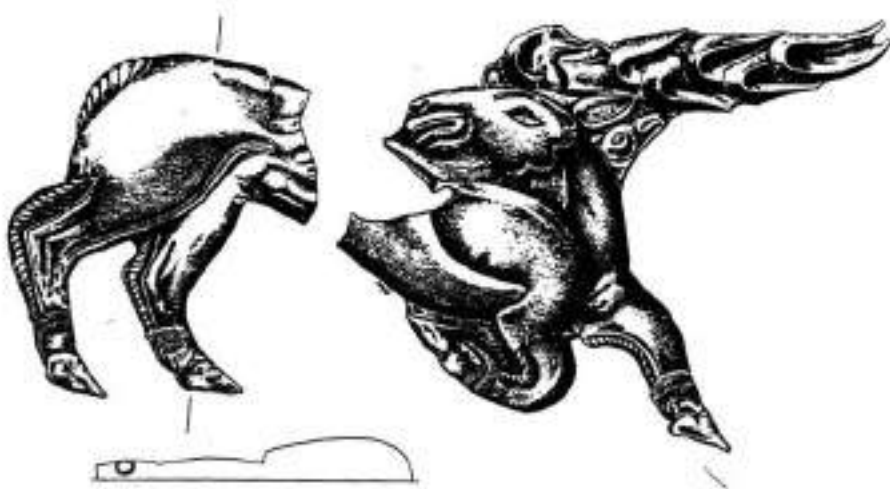
1. ábra. Szekszárd, Alsóvárosi temető 212. gödör bontás közben... (Fotó: Szabó Géza)

2. ábra. ...és a szarvas megégett trófeájának koponyacsonti része (Fotó: Szabó Géza)

4. ábra. A tápiószentmártoni, elektron lemezből készített szarvas (Kemenczei 1999, 4. kép alapján)

5. ábra. A mezőkeresztes-zöldhalompusztai aranyszarvas (Kemenczei 1999, 5. kép alapján)

3. ábra. A paziriki kurgán egyik szarvasmaszkos lókoponyája (Poloszmak-Barkova 2005, 1. kép alapján)

6. ábra. Az iráni Ziwiye kincsletében talált és szétdarabolt arany lemezöv részlete ([https://hu.pinterest.com/javidkiaei/ziwiye-treasure/_2019.02.10](https://hu.pinterest.com/javidkiaei/ziwiye-treasure/))

7. ábra. Lurisztáni bronz zabla borját szoptató szavasünnökkel (Makkay 2006, Fig. 21. alapján)

8. ábra. Aranyozott ezüstlemez mellűs a Hét testvér kurgánból (Makkay 2006, Fig. 1. alapján)

9. ábra. A Kr. e. 4. évezredre datálható edény szarvas ábrázolásával az iráni Sialk lelőhelyről (Teherán, Iráni Nemzeti Múzeum, fotó: Szabó Géza)

10. ábra. Bronz standard szarvassal Alaca Höyük kora bronzkor végi királyi temetkezéséből (Ankara, Anatóliai Civilizációk Múzeuma, fotó: Szabó Géza)

11. ábra. Szarvasbika 53 cm magas ábrázolása Alaca Höyük B királysírjából (Ankara, Anatóliai Civilizációk Múzeuma, fotó: Szabó Géza)

12. ábra. Vadászcena az egyik Arslantepe feltárt újhettita kori frízen (Ankara, Anatóliai Civilizációk Múzeuma, fotó: Szabó Géza)

13. ábra. Szarvas az egyik Karkemisnél feltárt újhettita kori domborművön (Ankara, Anatóliai Civilizációk Múzeuma, fotó: Szabó Géza)

14. ábra. A szarvason álló Kurunta/
Tuntija egy kis szirkófaragványon (Ankara,
Anatóliai Civilizációk Múzeuma, fotó:
Szabó Géza)

15. ábra. Szarvas alakú rythonok (Teherán, Reza
Abbasi Múzeum, fotó: Szabó Géza)

16. ábra. Szarvas az életfa előtt
a marliki kincs kupáján
(Teherán, Reza Abbasi
Múzeum, fotó: Szabó Géza)

17. ábra. Vas berakásos bronz övkapocs
szarvasok ábrázolásával a Koban kultúra
területéről (Vlagyikavkáz, SOGU
Egyetemi Múzeum, fotó: Szabó Géza)

19. ábra. Vadászjelent a miikénéi A sírkőr
IV. sírjában talált aranygyűrűn
([https://www.ancient.eu/image/3379/gold-ring-
from-mycenae/](https://www.ancient.eu/image/3379/gold-ring-from-mycenae/), 2019.02.10)

20. ábra.
Sopron Burgstall
28. halom urnájának
ábrázolása
(Tóth 2009,
6. kép alapján)

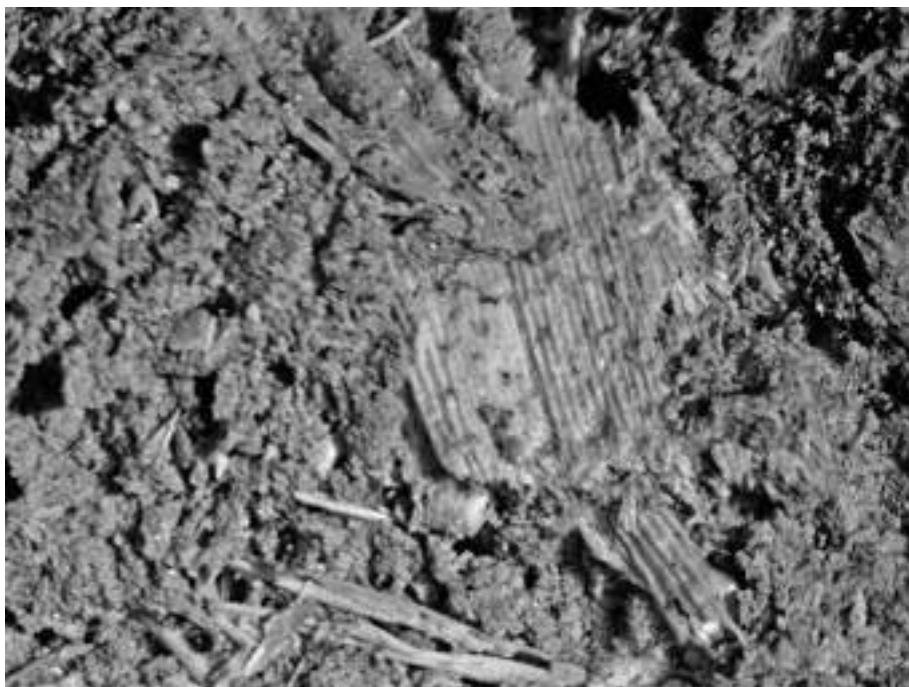
18. ábra. A szarvasos gödör rekonstrukciója a vučedoli múzeum kiállításán
(Fotó: Szabó Géza)

21. ábra. Szarvas és ibex az egyik gordioni kancsón (Ankara, Anatóliai Civilizációk Múzeuma, fotó: Szabó Géza)

22. ábra. Övlemez töredéke szarvasra támadó ragadozóval, Zagorje (Ljubljana, Szlovén Nemzeti Múzeum, fotó: Szabó Géza)

23. ábra. Növényi maradványok a Szekszárd, Alsóvárosi temető 212. gödör égett rétegében (Fotó: Bozi Róbert)

rén csontok legmagasabb aránya is bizonyítja, a vadászott állatok között nem állt az első helyen, táplálékforrás szempontjából ekkor még nem ez volt a legmeghatározóbb. Valószínűleg éppen a ritkább előfordulása, különlegessége, a rénnél látványosabb és nagyobb, formásabb agancsa, teste miatt választották a gímszarvast az ábrázolásokhoz és a szertartásokhoz. Ez az ábrázolásokban, lelet előfordulásokban megfigyelhető túlsúly a teljes elterjedési területén a későbbi korokban is továbböröklődött – sőt, az éghajlati változásoknak is köszönhetően, szinte kizárólagossá vált.

A női jegyek, termékenység, agancs – a szarvashoz kapcsolódó szakrális képzetek ősiségére, valószínűleg arra a felső-paleolitikum barlangrajzainál is korábbi időszakra mutatnak vissza, amikor még a rénszarvas volt a meghatározó, ahol a nősténynek is agancsa van. A régészeti és környezeti adatok arra mutatnak, hogy az utolsó eljegesedés utáni felmelegedés során szélesebb körben elterjedő és gyorsan szaporodó gímszarvas átvette a vezető szerepet és a rének északabbra szorultak. A gímszarvasok jelentőségét mutatja, hogy az olasz Alpok újkőkori sziklaképein látható, amint ember ül a hátán, Szibériában pedig a Jenyiszej mentén találtak egy ábrázolást, ahol a szarvason nyilazó ember ül és rénszarvasokat űz. Jankovics Marcell az Ázsiában őshonos, hatalmas termetű vapitivel azonosítja a szarvast, amelyről feltételezi, hogy a tehenei szintén növeszthetnek agancsot. Feltehetően ez valami félreértés lehet, mert a vapitiről készült fotókon jól látható, hogy a teheneiknek nincs agancsuk. Azonban az kétségtelen, hogy a vapiti nagyon hasonlít a gímszarvasra, ezért nagyon sokáig azt hitték, hogy annak egyik alfaja, csak a 2004-ben elvégzett mitokondriális DNS vizsgálatok óta különítik el a két fajt. A Jenyiszej mentén hátasként használt vapiti óhatatlanul ráirányítja a figyelmet az altaji Pazirik leleteire, ahol az 1. kurgánban a halott mellé szarvasagancsos maszkkal díszített lovat temettek. (3. ábra) Ugyanitt szarvasok láthatók a hercegnőnek nevezett halott bőrére tetoválva. Az úgynevezett szarvasos köveket pedig már a Kr. e. 8-7. századtól egyre több helyen állították a sztyeppén.

A sztyepei iráni népek, a szkíták és rokonaik szarvasábrázolásai, melybe a mi zöldhalompusztai, tápiószentmártoni aranyszarvasaink is beletartoznak, Közép-Ázsiától a Kárpát-medencéig az egyik legszebb régészeti leletcsoportot alkotják. (4-5. ábra) A Kubán-vidéki, Kelermesz, Kosztromszkaja, Kul-Oba lelőhelyeken talált, Kr. e. 7-6. századra keltezhető párhuzamok alapján a magyarországi ábrázolások is erre a korra keltezhetők. A két szarvas ábrázolásmódja közötti különbség mögött Kemenczei Tibor eltérő jelentést is lát. A vadász elől menekülő, talajtól elrugaskodó, lábait maga alá húzó, vágató, repülő állatot az új hazába vezető szarvas mondájával köti össze, amelyet számos sztyepei nép, így a magyar is ismert. A leroskadó, fejét hátrafordító szarvas figuráját szerinte eredetileg állatküzdelmi jelenet részeként mintázták meg, ami a pusztai népek hitvilágában az állatalakokat öltött ősök, sámánok harcát jelenti. Vékony Gábor a leroskadó, fejét hátrafelé fordító zöldhalompusztai aranyszarvast a kisázsiai ión ötösség alkotásának tartotta, amit mások is támogattak.

A lábait maga alá húzó tápiószentmártoni aranyszarvas szinte pontos mása a stílus legkorábbi ismert darabja, a Kr. e. 8. századi ziwiyei kincs aranylemezen láthatónak,

ami egyrészt arra mutat, hogy azt iráni műhelykörhöz tartozó mester készítette. (6. ábra) Másrészt a két lelet közötti jelentős időbeli különbség arra is utal, hogy az ábrázolás háttérben valami olyan állandó jelenség van, amely nem változik. Jól látható, hogy ezeken az ábrázolásokon a lábtartásnak fontos és széles körben pontosan ismétlődő részlete, hogy a szarvas hátsó lába fedésben van az elülső végtag lábközéptájékával. A Kemenczei Tibor által feltételezett, a vadász elől menekülő, talajtól elrugaskodó, lábait maga alá húzó, vágató, repülő állatnak a természetben ilyen lábtartása a mozgásának egyetlen pillanatában sincs. Azt, hogy másra, és széles körben látható dologra kell gondolni, azt az is mutatja, hogy magán a ziwiyei aranylemezen a szarvas mellett az ibex lábtartása is teljesen hasonló, amihez viszont nem kapcsolódik az új hazába vezető monda. Az állatok testtartása alapján akár a pihenő pozícióra is gondolhatnánk, azonban a hátulsó végtagok pihenéskor sincsenek fedésben az elülső végtagok lábközéptájékával. Mindez arra mutat, hogy a tápiószentmártoni aranyszarvas lábtartásának nem a természetben kell keresni a formai előképeit. Az csak az ember által előidézett állapot lehetett. Áldozati állat leölésénél, csődör herélésénél magam is többször megcsodáltam már, hogy évezredek óta milyen pontosan ismétlődő mozdulatokkal kötik gúzsba az állatokat a lábvégek meghatározott rendszerinti egymásra helyezésével, összekötözésével. Ebből a szempontból árulkodóan fontos, hogy a gúzsakötésnél éppen az egymásra húzott lábközépcsontoknál a hátsó láb van alul, az elülsőé felül – pontosan úgy, ahogy az a több mint két és félezer éves ábrázolásokon is látható. *Mindezek alapján a tápiószentmártoni lelet, és a hozzá hasonló pozícióban ábrázolt állatok* Kemenczei Tibor véleményével szemben nem az új hazába vezető szarvas mondájával, hanem *a szarvasáldozat bemutatásával kapcsolatos szokásokkal köthetők össze*. Ez az értelmezés egyben magyarázatot ad a ziwiyei aranylemezen ábrázolt szarvas és ibex teljesen azonos lábtartására is.

A zöldhalompusztai aranyszarvast is érdemes alaposabban szemügyre venni a testtartás szempontjából. Egyértelműen egy gímszarvas, agancsával a fején, azonban a részletes ábrázoláson mégsem látható hímvesző. Az állat egyértelműen hátrafelé fordul, és néz valamit. A vadászjelentekben ábrázolt, gyanútlan szarvas általában előre néz. Ez jellemző az állatküzdelmekben is, amikor az agancsos állatra váratlanul ragadozó támad. A küzdő szarvasok a természetben ellenfelükkel szembe fordulva, fejüket leszegve harcolnak, nem hátra néznek. Hátrafelé forduló szarvast az egyik lurisztáni bronz zablán és a Hét testvér kurgánban feltárt aranyozott ezüst lemez ábrázolásán láthatunk. (7-8. ábra) Ebben a két ábrázolásban többek között az is közös vonás, hogy mindkét ünő éppen a borját szoptatja, s azt nézi. Az ábrázolás ezúttal is az apró részletekig a természet pontos megfigyeléséről tanúskodik. A szopáskor a borjú nyaka kicsit felfelé hajlik. Ebben a pozícióban működik a nyelőcsővályú reflex, ami lehetővé teszi a tej oltógyomorba kerülését. Különben a tej az előgyomorokba kerülne, ahol megromlik, gyomorbelgyulladás okoz, amibe az állat bele is pusztulhat.

Mindezek alapján a zöldhalompusztai aranyszarvas esetében az is felmerül, hogy a hátraforduló állat nem egy állatküzdelmi jelenet része, hanem a borját szoptató ünő, s ilyen módon inkább a termékenység, a megújulás, újjászületés jelképe.

A szarvasok ábrázolása és szakrális tisztelete azonban korántsem korlátozódik a sztyeppe övezetére. Törökország délkeleti részén, a történeti Felső-Mezopotámia területén a 12 000 éves Göbekli tepe híres oszlopain már ott látható a szarvas is. A szentély felhagyása után évezredekken át nincs újabb markáns adat a térségből. Ezeken a déli, szárazabb részeken egyébként hagyományosan a hím és nőstény egyedeknél egyaránt szarvat viselő, és azt nem hullató vadkecskeféle, az ibex látható már az újkőkori edényeken is. A 4. évezredtől Észak-Iránban edényen (Sialk), Anatóliában pedig kisplasztikákon is újból feltűnik a szarvas. (9. ábra) A mezopotámiai későbbi írott forrásokból már arra is van adat, hogy a Kr. e. 4. évezred közepétől formálódó sumer mitológiában a vadkecskét és a szarvast is Enki alkotta, a hajdankor királyainak felsorolásában a 720 éven át uralkodó Arwi'um pedig konkrétan megnevezve, mint a Szarvastehén fia szerepel. Utu-ról, a Nap és többek között a holtak istenének fiáról, a Kr. e. 4/3. évezred fordulóján uralkodó Enmerkar-ról, Uruk királyáról is azt olvashatjuk, hogy követe Aratta en-jének, szilaj szarvasnak mondja urát, „kit a hegyek mélyén az igaz Tehén szült.” Ami ebben a szövegkörnyezetben Inninre, az ég úrnőjére, Nanna holdisten lányára, vonatkozik, akit másutt is jóhangú Tehén-nek, igaz Tehén-nek, vagy erős Tehén-nek említenek. Innin egyben a Vénusz istennőjeként apja, a holdisten, és testvére-férje, a napisten mellett az égi triász harmadik tagja. Minden terület úrnőjének is tartották, akinek Nippurban az év hatodik hónapjának (augusztus-szeptember) volt az ünnepe, amelynek nevében az aratásra utaló „sarló” szó is szerepelt. Majd ezer évvel később az erősödő Gilgames-hagyományban már anyját, az előtérbe kerülő Ninszuna istennőt tartják a vadtehenek úrnőjének, az „igaz Tehén”-nek, aki Gudeát (Kr. e. 2144–2124 körül) is szülte. Az írott források mellett a szarvas jelentőségét a sumer mitológiában leglátványosabban talán a rézötvözetből Kr. e. 2500 körül készült, és 1919-ben az Iraki Tell-Ubaidnál feltárt Imdugud relief mutatja. Az egyik legnagyobb mezopotámiai fémszobornak számító frízen oroszlánfejű sas áll lábaival az alatta lévő, ellenkező irányba néző két szarvasbika farán. A korántsem teljes felsorolásból is jól kirajzolódik, hogy a 4. évezred végétől Mezopotámiában is a mitológiában a női szerephez kapcsolódva jelenik meg a szarvas. Innin istennő, a minden terület úrnője személyén keresztül már ekkor az égi triász része, miként az augusztus-szeptemberi aratáshoz kötődő ünnepkörnek is, ahol a sarló szintén természetes módon megjelenik. Az, hogy Mezopotámiában rövidebb időszakok kivételével az adott földrajzi környezetben inkább az ibex ábrázolása a gyakoribb, és nincs markáns helyi neolitikus előzménye a szarvashoz kapcsolódó szokásoknak, az együttesen arra mutat, hogy ezek a 4. évezred második felétől megfogható jelenségek új elemként, kívülről kerültek a térségbe. A tágabb természetföldrajzi környezet és maguk a sumer források is inkább észak felé mutatnak, amikor például azt említik, hogy a szilaj szarvast Innin a hegyek mélyén szüli meg, An-ról, az árpaföldek úrnőjéről pedig azt írják, hogy a hegyekből érkezett. Így a fentebb említett adatok összességében arra mutatnak, hogy a már jóval korábban kialakult, és Európa valamint Ázsia jelentős részén széles körben elterjedt, a szarvashoz kapcsolódó szokáselemek

Dél-Mezopotámia területén, a 4-3. évezredben teljesedtek ki, és forrtak egybe a mitológiai motívumok dokumentáltan egységes rendszerévé. Ezek hatása aztán – miként más, a gazdálkodáshoz, fémművességhez, stb. köthető elemek – körkörösen sugározva, széles körben (vissza)hatottak, és elterjedtek a sztyeppén is.

A sumer időszak után megfogyatkozott a szarvasokra vonatkozó kis-ázsiai adat a régészeti lelőhelyeken, csak a Kr. e. 3. évezred második felétől, az indoeurópai népekhez köthető későbbi hettita birodalom területén, nőtt meg ismét érezhetően a szarvast ábrázoló leletek száma. Fontosságukat jól mutatja, hogy Alaca Höyük kora bronzkori királysírjaiban talált hatalmi jelképeken, a bronz standardokon át a birodalmi időszak frízein, valamint Kastamonu bronz edényén egyaránt hangsúlyos szerepük van a szarvasoknak. (10–11. ábra) Ez a tendencia az ezredforduló körül, az újhettita időszakban is folytatódik Karkemis, Arslantepe kőfaragványain, számos kis bronz plasztikán látható az agancsos vad, legtöbbször űzése közben. (12–13. ábra) Törökország déli részén talált töredékes Hacibekli-sztélé és az Eufrátesztől mindössze 3 km-re megtalált Karasu relief –, amelyen egy gímszarvas hátán a természet védő istene, Kurunta/Tuntija áll, feje felett a napkoronggal – még egyértelműbben arra mutat, hogy ezek az ábrázolások már nem a női termékenységhez kapcsolódnak. (14. ábra)

A Kr. e. 1. évezred fordulójától az iráni területek északi sávjában a régészeti leletek egészét tekintve is jól érezhető, a sztyeppe felé mutató kapcsolatok erősödése. A Kaszpi-tengertől délre, Sialk híres lelőhelye több szempontból is kiemelkedik a többi közül: itt a 4. évezredi előzmények után vált ismét hangsúlyossá a szarvasok ábrázolása, ami jelzi, hogy a déli és északi területek közötti kapcsolatoknak évezredek át egyik közvetítő központja volt itt. Másrészt a magyar kutatás már régen kapcsolatot feltételez az itteni leletek és a Kárpát-medence preszkíta kori tárgyai között. Különösen az északnyugai Gilan tartomány Amarlu és Marlik lelőhelyeiről ismerünk agancsos vadat ábrázoló kis bronz szobrokat, és a tárgytipusok között újdonságnak számító szarvas alakú ivóedényeket, rythonokat. (15. ábra) Egészen különlegesek a marliki aranyleletek, ahol az egyik kupán a szarvas a szent fa mellett áll. (16. ábra) Ezeket a leleteket a kutatás elég egységesen a Közép-Ázsiából a Kr. e. 2. évezred végén – 1. évezred elején bevándorló iráni nyelvű népek hagyatékának tartja.

Az iráni nyelvű népek déli irányú vándorlásainak természetes útvonala a Kaszpi-tenger partjai mellett a Kaukázuson át vezetett. Az Európát és Ázsiát elválasztó hegyvonulat területén a késő bronzkori Kobán kultúrától kezdődően számos jól ismert régészeti lelet mutatja a szarvas jelentős szerepét. (17. ábra) Azonban a tárgyi anyagnál is sokkal érdekesebbek lehetnek a számos kaukázusi népnél ismert Nart-eposzok bronzkori hagyományokat napjainkig megőrző, kevésbé ismert adatai. A testvérét kereső Ahszartag útja során találkozott Uarhag vak nővérével, akinek férje a Nap asztaltársa volt. Az anyóka vakságát a reggeli harmat cseppjét szarvastehéntől fejt tejbe keverve gyógyította meg. A nartok kertjében pedig az éltető erővel rendelkező csodálatos arany almákat termő fát, amely meggyógyította az embert minden betegségtől, és minden sebet beforrasztott (csak a haláltól nem mentett meg senkit),

szarvasagancsokból álló kerítéssel védték a tolvajoktól. Szoszlánt, az egyik legvitéz-
zebb nart harcost az a megráztatás érte, hogy a gumiak földjén az agancsára dobott
selyemzsinórral vezetett aranyszőrű szarvast miután vendéglátója „szertartást végzett
- imádkozott fölötte, a szarvas homlokához aprófát emelve” ő ölthette meg az állatot.
Máskor pedig, mikor az egyik éves portyáján volt, a megsebzett szarvasa elfutott, az
elhullajtott vércseppjeit összegyűjtötte, s azon a nyomon egy kis házikóhoz ért, ahol
két legény élt, akiket aranyszarvassá változtatott édesanyjuk szoptatott és nevelt fel
a hegyek mélyén. A fiúk éppen azon szomorkodtak, hogy anyjuk haldoklik, mert va-
laki nyilával súlyosan megsebezte. Az átok szerint az aranyszarvast csak az a nart tudja
megmenteni, aki megsebezte és a kiserkenő vére cseppjeit meleg vízben elkeverve
megitatja vele. Szoszlannak végül sikerült az aranyszarvast megmenteni és visszava-
rázsolni növő. Az öreg, köztiszteletben álló Urizmag a vének tanácsában, a nihaszban
mesélte el, hogy a vadászatán a nap felragyogott a nádasban, és egy aranyszőrű dám
állt előtte, de kilőtt nyilait valami titokzatos erő eltérítette, kardját a kezéből kiverte.
A dicsőségre szomjazó Szoszlán elhatározta, hogy ő is megpróbálja elejteni az arany-
szarvast. Azonban fegyvereivel ő sem tudta megsebezni a csodálatos állatot, de kö-
vette nyomait, amelyek a hegyek közé, egy barlangba vezettek. Csak ott derült ki,
hogy „...a dámszarvas képében Aciruhsz Nap lányát követte, akit hét óriás őrzött.”
Szoszlánt az menti meg attól, hogy az óriások széttépjék, hogy a hátán a Nap és a
Hold képe látható, amiről azonnal tudták, hogy ő a Nap lányának vőlegénye. A rend-
kívül drága jegyajándékot, a kalimot azonban csak az elhunyt, a holtak országában
lévő első felesége, Veduha segítségével tudta összegyűjteni. A holtak országában ve-
zető útja során a számos csoda közül az egyik, amikor egy magas kurgánon három
kád forr, bugyborékol, amelyek alatt nem fa, hanem szarvasok agancsai égtek. Szosz-
lan aztán a Nap lányával szépen élt, a szarvasünő képében a forrásnál egy szép napon
magát feleségének ajánlkozó újabb leányt el is utasítja. Vesztere, mert az égben lakozó
Balszag megsértett leánya bosszúból megöleti apja fegyverével, a sors csodálatos ke-
rekével. Hamic, a másik jeles nart, pedig az erdő közepén levő tisztáson látott fehér
szarvas révén kerül kapcsolatba a föld alatt élő Bicent nemzetséggel, ahonnan olyan
csodás feleséget választ magának, hogy amihez az hozzáér, az soha nem apad ki. Más-
kor a három híres nart, Urizmag, Hamic és Szoszlán a fehér szarvast üldözve a hegyek
mélyére jutottak, ahol az óriások fogságába estek, akik kis híján felfalták őket. A ka-
ukázusi eposzok történeteiből jól látható, hogy a nartoknál a szarvas vezeti át a vilá-
gok határain az őt követő hősöket, hozzásegítve őket az újjászületés, megújulás, a
szakrális tudás megszerzéséhez. Természetesen ez a csodaszarvas akár aranyszőrű,
akár fehér, minden esetben ünő. Ezt a régészeti leletek között a már említett lurisztáni
bronz zablá és a Hét testvér kurgánban feltárt aranyozott ezüst lemez ábrázolása is
egyértelműen bizonyítja: az agancsot viselő szarvas éppen a borját szoptatja.

Beszédes az is, hogy az eposzokban gyakori ugyan az elejtett szarvasok, mint a
legfontosabb zsákmányállat említése, de még utalást sem találunk arra, hogy esetleg
hatalmi jelképként gondolnának rá. Ez azért is érdekes, mert mind a korszakbeli pár-

huzamokat, mind a területi közelséget tekintve, nem lenne meglepő a hettita hatás. Azonban majd éppen az ellenkező irányú kapcsolatokra találunk példákat.

Európában a késő mezolit agancsleletek után hosszú ideig nincs markáns nyoma a szarvasok szakrális szerepének, inkább az őstulok és a marha áldozatok a hangsúlyosabbak. Azonban a Kr. e. III. évezred elején, a rézkor - kora bronzkor idején a Duna menti Vučedolnál megtelepülő, ebben a környezetben teljesen új szokásokat, tárgyi és szellemi kultúrárt meghonosító népcsoport fellegvárában szemmel láthatóan nagyon megtervezett módon egy egész szarvast temettek el. (18. ábra) Több kutató is feltételezi, hogy ez az edényein az asztrális szimbólumokat különösen szívesen és rendszerbe szerkesztetten használó régészeti kultúra szoros kapcsolatban volt a mezopotámiai civilizációval. A Kárpát-medencei bronzkor egyik emblematisz leőhelyén, Jászdózsa-Kápolnahalom sáncárkának alján mintegy tucatnyi állati koponyát tártak fel. Bökönyi Sándor meghatározása alapján a gödörben őstulok, szarvas, barnamedve és vaddisznó koponyák voltak, amelyek közül az egyik szarvaskoponya be volt törve. A hasonló, fontos, de szórványos bronzkori adatok mellett a kontinensen csak Görögországban jelenik meg hangsúlyosabban a szarvas szakrális szerepe. A műkénéi B sírkőr temetkezéseinek mellékletei a Kr. e. 17. század közepétől drasztikus változásokra utalnak: a ló használata, a későbbi A sírkőr IV. sírjában talált arany gyűrűn a harci kocsik megjelenése, a szarvasvadászat jelenete, az indoiráni nevek feltűnése, mind az iráni nyelvű arisztokrácia megjelenésére utal. (19. ábra) A szarvas kiemelkedő, a görög mitológiában is tükröződő szerepére számos adat van, melyeket a magyar kutatók közül Kerényi Károly már az 1930-as években részletesen áttekintett.

A kora vaskorban a Kaukázus és a sztyeppe felől érkezők hagyatékában jelennek meg ismét hangsúlyosabban a szarvasok szakrális szerepére utaló jelek. A Kaukázus a kimmerek révén fontos elágazási- és csomópont lesz a Közép-Ázsiából Európa felé irányuló, az írott forrásokban és a régészeti leletanyagban egyaránt jól dokumentált népmozgásoknak. A preszkíta korszakban a Kr. e. 9/8. századtól Európa nagy részét érinti a Fekete-tengertől északra áthaladó nomád népek nyugatra vándorlása, amit egészen Németországig számos kincslelet bizonyít. A Hallstatt kultúra területén nem csak a keleti lószerszámok, az elit széles körben hasonló szokásai, orientalizáló tárgyak jelzik a változásokat. Különösen a temetkezésekhez köthető edények ábrázolásain itt is hangsúlyos szerepet kap a szarvas, mint például Gemeinlebarn I. halom urnáján lévő kispasztika, vagy a Sopron-Burgtall 28. halmának urnájára karcolt állatok. (20. ábra) Magában a hallstatti temetőben, a 696. sírban az áldozati étel és sör főzésére használt edények mellett talált orientalizáló díszítésű fedőn is ott látható a szarvas a szent fa mellett, ráadásul ibex és két szárnyas mitikus lény társaságában. Ezeket az adatokat tovább erősítve, az ugyancsak vadászjelenetként értelmezhető strettwegi kocsik mindenképpen azt mutatja, hogy az itt élők hitvilágában a – Hallstatt kultúra idején – már jelen volt a szarvasnak a halálhoz kötődő szerepe. Az említett jelenetek között, ismétlődő formai elemei mellett ez is elég egyértelmű párhuzamot mutat például a már többször említett műkénéi A sírkőr indoiráni hátterű IV. sírjában talált gyűrű ábrázolásával. (19. ábra)

A szkíták elől menekülni kényszerülő kimmerek másik része a Kr. e. 8. század végén átkelve a Kaukázuson megjelent Urartu területén, majd pár évtizeden belül szinte egész Kis-Ázsiát, így a fríg fővárost, Gordiont is feldúlta. Ez a történeti háttér nem elhanyagolható, amikor a korai fríg kerámiákat feldolgozó kötetben a 186. számú festett töredéken ugyan csak a szarvas testének eleje látható, de az egyik kétfülű korsó (932) vállán körbefutó jelenetsorban a hétágú életfa egyik oldalán ibex, másik oldalán szarvas van. A két eltérő természetföldrajzi területhez kötődő állatfaj ilyen kivételes módon összekapcsolt ábrázolása mindenképpen jelzés értékű, s hogy ez a térségben nem egyedi eset, azt jól mutatja az ankarai múzeumban őrzött edény is. (21. ábra) A Kr. e. 7. század utolsó harmadától keltezhető dél-dunántúli leletek közvetlen kis-ázsiai párhuzamai mellett Vékony Gábornak a zöldhalompusztai aranyszarvas készítési helyére vonatkozó megállapítása miatt is e terület ábrázolásainak a mostani vizsgálatok szempontjából is különös jelentősége lehet. Ebben a korszakban a hallstatti temetőhöz és az Alpok, annak keleti- és északi előterének területéhez viszonyítva is, az orientalizáló leletekkel együtt a szarvas ábrázolás hangsúlyosabban jelenik meg az északnyugat Balkánon és Itália orientalizáló leletein, mint bármely más európai régióban. Csak néhány olyan leltre hívnám fel a figyelmet, mint Molnik és Zagorje Kr. e. 6/5 századra keltezhető övlemezei és Este valamivel későbbi törhüvelyén látható jelenetsor, ahol az ibex és a különböző csodás lények egyben az erős kis-ázsiai hatásokat is mutatják. (22. ábra)

E rövid áttekintés alapján is látható, hogy a Szekszárd, Alsóvárosi temető 212. gödör nyár-őszi időszakban a szövés-fonásra utaló mellékletekkel földbekerült trófeája körül megfigyelt jelenségeknek a párhuzamait csak részleteiben és a legkülönbözőbb korszakokban, helyeken találjuk meg. Nem az elejtéshez kötött, vagyis más célra is használt trófeákra főleg a korai európai lelőhelyekről (Star Carr, Bedburg-Königshoven, Bad Dürrenberg), és a sámánok keleti, ázsiai néprajzi anyagából ismerünk párhuzamokat. A női szerephez, termékenységhez kötődő jegyek úgy a sztyeppei anyagban és a magyar hitvilágban széles körben jelen vannak, mint a mezopotámiai források utalásaiban. Kifejezetten a vadászatra, vagy hatalmi jelképre való utalás a szekszárdi anyagból hiányzik. Telepobjektumról lévén szó, nem zárható ugyan ki teljesen a lehetőség, de nincs az említett hallstatti urnákhoz hasonló, a halottkultuszra, vagy a szarvas különböző világok közötti átvezető szerepére utaló jelenség sem. Az eltemetésnek a növényi maradványok alapján feltételezhető nyár-őszi évszaka alapján kizárható a novemberi, a későbbi kelta újévvel való kapcsolat is. Ebből a szempontból a balatonöszödi áldozati gödrök és a szélesebb összefüggéseket tekintve Innin istennő, a minden terület úrnője személyén keresztül az augusztus-szeptemberi aratáshoz kötődő ünnepkör tűnik a valószínűbbnek, annak asztrális vonatkozásaival együtt. A szekszárdi áldozati gödör anyaga korát tekintve egyértelműen megelőzi a kelta lelőhelyek anyagát, azoknak legfeljebb csak előzménye lehet. Így a kelták előtti Pannonia őslakóihoz és a történeti háttérrel tekintve többé-kevésbé ahhoz a körhöz köthető, amelynek orientalizáló leletei az északnyugat Balkánon és Itália területén is megfigyelhetők. Ez új megvilágításba helyezi Tóth István korábbi

megfigyelését, aki a soproni Burgstall 28. tumulusából származó urnán a jól ismert jelenetsort elemeire bontva vizsgálta (küzdelem, kocsijelenet, vadászat, szarvascsapat), s az Ókori Kelet világából is ismert részleteket a római kori Pannoniai kőfaragás emlékeivel hasonlította össze. Az urnán látható szarvascsapatot asztrális szimbólumként értelmezte, s a sírkövek között kereste a párhuzamait. A zalabaksai sírkő ábrázolása alapján a Burgstall-i korszak és a római kor első évtizedei között közvetlen mintakövető gyakorlatot, s ezzel a kelta időket is átélő őslakosságot feltételezett. Úgy látta, hogy a Sopron környéki Hallstatt-kori urnákon egy összefüggő, narratív képsorozat a Kr. e. 7. századi helyi arisztokrácia túlvilágképzeteihez kapcsolódik, melyekben egyebek között itáliai, illetve balkáni motívumok is találhatóak. A szekszárdi áldozati gödör anyaga ezt a véleményt messzemenően alátámasztja a kiegészítéssel, hogy a rítus előzményei még távolabbra, az Ókori Keleten át egészen Közép-Ázsiáig mutatnak. A most bemutatott leletek arra is rávilágítanak, hogy bár eddig a Dél-Dunántúlon került elő minden minden késői kelta (LT D) településen belüli áldozati szarvascsontváz, ez a tény nem a Hercuniates kelta törzs totemállatára, hanem sokkal inkább az itteni őslakosok és szokásaik továbbélésére utal.

A szekszárdi leletegyüttes lehetséges párhuzamainak áttekintése arra is rávilágított, hogy a hasonló leletek értelmezése és értékelése során nem lehet egyben kezelni a szarvasok szakrális szerepére utaló adatokat, s már a téma megközelítésének irányában is eltérések lehetnek. A ma embere, a régész szemszögéből és módszerével közelíthetünk például az elejtés idejére, a felhasználás módjára utaló nyomok felől, valamint onnan is, hogy a korabeli ember képzetében mi volt az előtte lévő állat vagy ábrázolás: bika vagy üdő, agancssal. A jelenlegi ismeretek alapján legalább azt *élesen külön kell választani, hogy a vizsgált jelenségek (agancsos) üdőre, vagy bikára vonatkoznak-e*. Egyértelmű az adatokból, hogy *csak a bika vadászható, leölhető, felajánlható áldozat, az (agancsos) üdő megsebzése, pláne megölése, súlyos bűn*, amely nemzedékekre kiható büntetésekkel járt volna. Szoszlant az óriások már azért is majdnem széttépik, mert rálőtt és követte az üdőt, Agamemnón büntetéseként pedig megállt a szél, és Trója ostromára induló hajói nem mozdultak, mert Artemisz ligetében levadászott egy szarvastehenet. A nemi szempontú szétválasztás mellett még további típusokat lehet elkülöníteni, melyeknek nem minden esetben van szakrális tartalmuk, a régészeti leletekben eltérő módon foghatók meg, valamint jelentésük is más és már irányokba mutat, s ráadásul az egyes elemek nem is mindig tiszta formában, hanem számunkra keverten jelennek meg.

- *A szarvas, mint vadászszákmány*, a fehérjepótlás egyik legfontosabb forrása, amelynek az elosztását pontos szabályok alapján végezték, mint azt a Nart-eposzokban is olvashatjuk. A szarvascsontok a régészeti lelőhelyeken a mezolitikum óta nagy számban fordulnak elő, a létfenntartás szempontjából fontos állatot a barlangi festményeken, sziklarajzokon is gyakran ábrázolták. Csak a részletes archaеozoológiai vizsgálatok dönthetik majd el, hogy ez az értelmezés *hím és nőstény* állatra egyaránt vonatkozhatott-e, illetve hogy a vadászat szezonális, vagy folyamatos volt-e.

- *A szarvas, mint felajánlás, áldozati ajándék*, ide sorolható az áttekintett ásatási leletek többsége is, a régészeti lelőhelyeken megfigyelt, többé-kevésbé ép *bikák* maradványai. Ezek lehetnek a vadászaton e célból elejtett és a gödrökbe temetett szarvasok, de olyan állatok is, melyet *a megfelelő alkalmakkor, az előírt módon áldoztak fel*. Bár a régészeti anyagban nem lehet mindig egyértelműen elkülöníteni, a vadászott vaddal szemben az utóbbiaknak már a leölése is szakrális, pontosan szabályozott. A Nart-eposzokban említett, és mint az Kastamonu táján is látható, a selyemzsinóron vezetett aranyszőrű szarvasbikát Szoszlan a megfelelő szertartás és imádkozás után, „homlokához aprófát emelve” vagyis előtte megvilágítva, maga ölte meg. Az áldozati állat leölésének folyamatára vonatkozó néprajzi analógiáik alapján ebbe a körbe sorolhatók azok a jelenetek is, amelyek az áldozati állatot gúzsbakörtve ábrázolják. Rendkívül fontos, hogy ezekben az esetekben a jelképi értelmezést és a valóságot tekintve is ténylegesen bikát áldoznak fel. A tettet ebben az esetben is részben vagy egészében eláshatják, de a néprajzi adatok inkább arra mutatnak, hogy a megfőzött húsnak a lakomán volt további fontos szerepe. A Nart-eposzból láthatjuk, hogy az áldozat bemutatása nem csak időponthoz, hanem meghatározott eseményhez is kapcsolódhatott.
- *A szarvas, mint hatalmi szimbólum*. A legegyértelműbben a hettita királysírokban talált bronz standardok sorolhatók ide, s az Alaca Höyük B sírjában talált szarvasnál jól látható hímvesző azt is világossá teszi, hogy ezekben az esetekben a nemes állatfaj bikáiról van szó. A királysírokban talált szarvasok egyben azt is jól jelzik, hogy a szarvasok itt nem valamiféle meghatározott időponthoz, hanem az elhunyt magas társadalmi helyzetéhez kapcsolódtak.
- *A szarvas, mint az eredet, a termékenység, újjászületés jelképe, az asztrális világ része*, akit a szövegekben sokszor a Szent Tehénnek említenek, aki az ábrázolásokon hátraforduló, borját szoptató *agancsos ünő*, vagy az asztrális triász jelképeivel díszített állat. Az ábrázolásokban jól elkülönül ettől a jelentését tekintve mégis hasonló értelmezés, a szarvas, mint az *új hazába vezető, a világok közötti átjárást segítő agancsos* lény. Egyes mondaváltozatokban a menekülő, csalogató, növé változó állat, amely rendszerint vadászjelenetekben tűnik fel. Sopron-Burgstall, Gemeinlebarn urnáin is ez a kompozíció jelenik meg, utalva az ábrázolás jelentésére és ilyen módon egyben megerősítve azt. A mükéni sír pecsétnyomóként használható aranygyűrűje arra is felhívja a figyelmet, hogy a vadászjelenet iránya szintén fontos: a néző előtt balról jobbra halad – miként például a nap is az égen. Az áttekintett adatok alapján jól látható, a szarvas ezekben az esetekben egyrészt a naptári ünnepekhez, másrészt az élet, a közösség szempontjából fontos fordulópontokhoz kapcsolódóan jelent meg.
- *A szarvas, mint a szertartásokon használt ruházat, a településeken lévő óvó-védő díszek része*. A mezolitikumtól napjainkig sámánok fejfedőjeként, épületekre tűzött, oltalmazó szerepű trófeák széles köre tartozik ide. Tágabban értelmezve a típus, ide kapcsolódnak azok az ábrázolások is, ahol a *szarvas, mint az ősök, sámánok megszemélyesítője*, az állatküzdelmi jelenetekben a pusztai népek hitvilágából az

állatalakokat öltött ősök, sámánok harcát jelenti. Különösen a szkíta kori és a népvándorlás kori régészeti leleteken kedvelt ez az ábrázolás. A szarvastehén világok rétegein átvezető szerepe, asztrális jelentése, a Bad Dürrenberg-i női sírban eltemetett trófea, a sámándobokon látható ábrázolások kompozíciója mind egységesen arra mutat, hogy ezekben az esetekben is az agancsos ünőről van szó. A régészeti összefüggéseikben ezek a leletek nem köthetők az elejtés időpontjához, hosszabb ideig használták őket, folyamatosan, látható módon kitéve valahova, vagy alkalmi jelleggel, a naptári ünnepekhez, az egyén, a közösség szempontjából fontos események, fordulópontokhoz kapcsolódó szertartásokon.

A Szekszárd, Alsóvárosi temető 212. gödrében megfigyelt trófeát az eltemetése előtt már hosszabb ideig használták, így a szarvashoz kapcsolódó szakrális cselekménytípusokat figyelembe véve, mint a szertartásokon használt ruházat, valamire ráhelyezett óvó-védő dísz részeként lehet magát a leletet értelmezni. Ugyanakkor az eltemetés mellékletei és körülményei egyértelműen arra mutatnak, hogy a szertartás a szarvasra, mint az eredet, a termékenység, az újjászületés jelképére utal. A megfigyelt növényi maradványok alapján felmerül az aratással kapcsolatos, meghatározott időponthoz kötött asztrális értelmezés lehetősége is, azonban ez csak a gödör betemetésének a pollenvizsgálatokkal pontosított idejének meghatározása után lesz eldönthető. (23. ábra) Mint ebből is látható, egyetlen leletegyüttesben akár több, a szarvas szakrális szerepéhez köthető típus mutatkozhat. Itt a típusok keveredése alapján jól látható, hogy egy ősi, a mezolitikumig régészeti leletekkel bizonyíthatóan visszanyúló gyakorlat, és egy jóval későbbi, nagy valószínűséggel a mezőgazdasági termeléshez kapcsolódó szokásrendszer elemei jelentkeztek együttesen. Ez a gödörbe temetett agancsos szarvas, és a körülötte lévő, a női nemhez köthető mellékletek viszonylatában utalhat arra, hogy a termékenységi rítusokban egy, a kőkortól továbbélő, eredetileg az agancsot hordó rén ünőhöz kapcsolódó szokás maradt fent. Azonban az ábrázolások sokfélesége, melyeken sokszor jól kivehetően a gímek mellett dámok és jávorszarvasok is láthatók, máskor pedig az alfajok alig meghatározhatók, jelzi, hogy a szakralitás szempontjából annak volt hangsúlyos szerepe, hogy az a szarvashoz kötődött, mint állathoz. Ezt a szemlélő felé is tudatni, tudatosítani akarták a megjelenítés legfontosabb jegyével, az agancs feltüntetésével. Így került agancs a szoptató ünőkre, és ezért helyeztek a szekszárdi leletegyüttes termékenységi rítushoz köthető gödrébe olyan trófeát, amely a korszak embere számára egyértelműen a szarvast, az agancsos tehenet jelenítette meg.

A TÉMA VÁLOGATOTT IRODALMA

- Чибиров, Людвиг Алексеевич: *Традиционная духовная культура Осетин*. Владикавказ, 2008.
- Diószegi Vilmos: *A pogány magyarok bitvilága*. Budapest, 1967.
- Gallus Sándor: *A soproni Burgstall alakos urnái. – Die Figuralverzieren Urnen von Sopron-Burgstall*. Arch. Hung. 13. Budapest, 1934.
- Horváth Tünde: Kelta szarvasáldozatok Balatonöszöd–Temetői-dűlő (M7/S-10 lelőhely) La Tène D településen. Ilon Gábor 60. születésnapján köszöntő kötetben. Szeged. Megjelenés alatt.
- Ilon Gábor – Sosztarics Ottó – Oross Krisztián – Molnár Attila: Előzetes jelentés a Ség–Doberdón végzett 1998. évi leletmentésről. – *Régészeti kutatások Magyarországon* 1998 (2001) 63–75.
- Ilon Gábor – Sümegei Pál – Náfrádi Katalin – Páll Dávid Gergely – Persaits Gergő – Nyerges Éva Ágnes – Tóth Gábor: Szombathely-Zanat késő urnamezős korú temetője és a lelőhely más ós- és középkori emlékei természettudományos vizsgálatokkal kiegészített anyagközlés. VIA 2, Budapest, 2011.
- Nagy Marcella – Sümegei Pál – Persaits Gergő – Gulyás Sándor – Töröcsik Tünde: Vaskori bronzkincs Ikervár határában. Megjegyzések a Hallstatt-kori kultuszélet rekonstruálásához a régészeti és természettudományos vizsgálatok tükrében. – *Savaria, A Vas megyei múzeumok értesítője* 35 (2012) 99–133.
- Ipolyi Arnold: *Magyar mythologia*. Pest, 1854.
- Jankovics Marcell: *A szarvas könyve*. Budapest, 2004.
- Jerem, Erzsébet: Animal sacrifice and ritual deposits of the Iron Age. Ritual treatment of animals: a case study from Sopron-Krautacker, NW Hungary. In: Jerem, E., Raczky, P. (Hrsg.): *Morgenrot der Kulturen. Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa*. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag. Archeolingua, Budapest, 2003. 541–567.
- Kemenczei Tibor: A zöldhalompusztai aranyszarvas – Der Goldhirsch von Zöldhalompusztá. – *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve* 37 (1999) 167-180.
- Kerényi Károly: A csodaszarvas az Ezeregynapban. – *Ethnographia* 41 (1931) 145-152.
- Komoróczy Géza: *Fénylő ölednek édes örömeiben. A sumer irodalom kistükrébe*. Budapest, 1983.
- Kovács J. Béla (ford.): *A Nap gyermekei*. Budapest, 2008.
- László Gyula: László Gyula: *Hunor és Magyar nyomában*. Budapest, 1967.
- Makkay János: *Szarvasok, lovak, szemfedők, üstök és tálak*. Budapest, 2007.
- Szabó Géza: Keleti mítoszselemek nyugati megjelenése a regölyi astragalos leletek tükrében. – In. *Ünnepi tanulmányok Fekete Mária hatvanötödik születésnapjára...* Ókor–Történet–Írás 4, Pécs-Budapest, 2015. 321-364
- Vékony Gábor: Adatok a közép-európai vaskor iráni kapcsolataihoz. – In. *Régészeti Dolgozatok*. Budapest, 1972. 7-34.
- Tóth István: *Pannoniai vallástörténet*. Ókor–Történet–Írás 2, Pécs-Budapest, 2015.